

EN ER KWAMEN GEEN ANDERE TIJDEN... ARBEIDSTIJDEN EN UURREGELINGEN IN VLAANDEREN OP HET EINDE VAN DE 20E EEUW

Hoofdstuk 22

Ignace Glorieux & Jessie Vandeweyer¹

Op basis van de tijdsbestedingsgegevens uit 1988 (TOR'88) en 1999 (TOR'99) schetst deze gastbijdrage een algemeen beeld van de arbeidsduur en de arbeidstijdregelingen anno 1999. De vergelijking met de gegevens uit 1988 moet toelaten na te gaan of we nu meer werken dan een tiental jaren geleden en vooral ook of we nu in Vlaanderen in flexibelere uurroosters werken dan eind de jaren '80.

1 Achtergrond en situering

Algemeen wordt aangenomen dat grote groepen werknemers in de loop van de jaren '80 en '90 werden geflexibiliseerd. Onder meer omdat de machtsbalans onder invloed van de werkloosheids crisis verschoof ten gunste van de werkgevers wordt van werknemers in toenemende mate geëist dat ze zich aanpassen aan de eisen van de organisatie waarvoor ze werken. Concreet betekent dit onder meer dat ze zich schikken naar een werktijdregeling waarin de coördinatie tussen de individuele werktijd, de bedrijfstijd en de productietijd optimaal is, meestal ten koste van de coördinatie van de individuele werktijd met gezinstijd en vrije tijd. Werknemers kregen in de loop van de laatste twee decennia van de 20e eeuw steeds minder zeggenschap over hun werktijd, zo wordt vaak gesteld. Daar waar de arbeidersbeweging bij de vorige eeuwende nog strijd leverde opdat werknemers genoeg tijd voor zichzelf en voor hun sociale leven overhielden, zijn honderd jaar later andere kwesties aan de orde. De duur van de werktijd is bij het begin van de 21e eeuw misschien niet onmenselijk lang, maar er heerst meer spanning over wanneer we werken en wie dat bepaalt.

Alhoewel deze trend naar flexibilisering algemeen als een feit aanvaard wordt, zijn er toch verbazend weinig harde gegevens die deze evolutie illustreren. De beschikbare gegevens lopen bovendien vaak sterk uiteen, omwille van een verschillende vraagstelling of steekproef.

¹ Beide auteurs zijn verbonden aan de TOR-onderzoeksgroep van de VUB. De auteurs danken Kim Coppens voor de aanmaak van een aantal gegevens die verwerkt zijn in deze bijdrage.

Objectieve tijdsbudgetgegevens die in de tijd vergelijkbaar zijn, bieden vaak betere mogelijkheden om tendensen en gevolgen van flexibele arbeidstijden in kaart te brengen. Zo kon bijvoorbeeld Breedveld (1999) op basis van de Nederlandse SCP Tijdsbudgetenquêtes – die sinds 1975 om de vijf jaar plaatsvinden – de flexibiliseringstrend in Nederland sterk relativeren.

Sinds kort beschikken we in Vlaanderen over tijdsbestedingsgegevens verzameld bij een aselecte steekproef van 1533 Vlamingen die gedurende 7 dagen in 1999 al hun activiteiten hebben genoteerd, samen met onder meer de begin- en eindtijd en de duur ervan². Die gegevens laten toe bepaalde aspecten van de arbeidstijden van de Vlaamse bevolking beter in kaart te brengen dan klassieke surveydata. Het is onmogelijk om in het korte bestek van een hoofdstuk de arbeidstijden in detail te beschrijven voor verschillende bevolkingsgroepen. We beperken ons dan ook tot een aantal algemene parameters die voor een groot deel ook afkomstig zijn uit de begeleidende vragenlijst bij het tijdsonderzoek. Voordeel hiervan is dat vele vragen uit deze enquête, in dezelfde woorden, ook reeds gesteld werden aan een vergelijkbare aselecte steekproef van Vlamingen in 1988 (Elchardus & Heyvaert, 1990). Een deel van deze steekproef (met name de 20- tot 40-jarigen) hield in 1988 bovendien ook een tijdsbudget bij, zodat we de tijdsbudgetgegevens voor die leeftijdscategorie kunnen vergelijken tussen 1988 en 1999.

2 Hoeveel Vlaamse mannen en vrouwen werken?³

In tabel 22.1 worden twee parameters weergegeven voor de gemiddelde wekelijkse arbeidsduur: de ‘geregistreerde arbeidsduur’ en de ‘opgegeven arbeidsduur’. De ‘geregistreerde arbeidsduur’ is de arbeidsduur zoals de respondenten die registreerden in dagboekjes tijdens

2 Voor een overzicht van de gebruikte methodologie verwijzen we naar het technisch verslag bij de tijdsbudgetenquête TOR '99 (Glorieux, Koelet en Moens, 2000).

3 In deze bijdrage gebruiken we ‘werken’ als synoniem voor betaalde arbeid of werk in functie van het beroep. Werken in die enge betekenis omvat geen zaken als huishoudelijk werk, zorg voor kinderen of volwassenen, klussen en tuinieren, ... (zie ook voetnoot 3 voor de activiteiten die we in de tijdsbudgetregistratie als ‘werk’ beschouwen).

een toevallig gekozen week.⁴ Bij de berekening van de gemiddelde ‘geregistreerde arbeidsduur’ wordt enkel rekening gehouden met werkenden die minstens 1 uur arbeid hebben verricht tijdens de registratieweek. De ‘opgegeven arbeidsduur’ geeft weer wat respondenten in de bijhorende vragenlijst zelf zeggen dat ze gewoonlijk, in een doorsnee werkweek, presteren. De gemiddelde ‘opgegeven arbeidsduur’ is berekend voor alle werkenden in de steekproef van 1999.

Tabel 22.1

Geregistreerde en opgegeven arbeidsduur bij de werkende bevolking naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (18-64 jaar, exclusief studenten) (Vlaanderen; 1999)

	Mannen		Vrouwen	
	Geregistreerde arbeidsduur (alle werkenden)	Opgegeven arbeidsduur (alle werkenden)	Geregistreerde arbeidsduur (alle werkenden)	Opgegeven arbeidsduur (alle werkenden)
<i>Leeftijd</i>	<i>n=451</i>	<i>n=467</i>	<i>n=335</i>	<i>n=351</i>
18-24 jaar	42:36	42:52	28:59	33:30
25-49 jaar	38:54	43:35	30:07	34:34
50-64 jaar	37:46	42:58	27:43	31:09
Totaal	38:56	43:25	29:44	34:06
<i>Onderwijsniveau</i>	<i>n=433</i>	<i>n=447</i>	<i>n=323</i>	<i>n=339</i>
Laaggeschoold	39:44	42:18	25:59	31:19
Middengeschoold	38:51	43:29	30:19	34:12
Hooggeschoold	38:34	45:03	32:19	35:46
Totaal	39:03	43:34	29:53	33:58

Bron: VUB TOR'99

De ‘opgegeven arbeidsduur’ ligt telkens hoger dan de ‘geregistreerde arbeidsduur’ omdat respondenten ervan uitgaan dat in een doorsnee werkweek geen toevallige verlofdagen of klein verlet voorkomen, maar ook omdat mensen de neiging hebben hun arbeidsduur te overschatten. Bij simultane registratie in dagboekjes is de kans op overschatting veel geringer.

De mannen die werken besteden naar eigen zeggen gemiddeld ongeveer 43u30' aan arbeid. Geregistreerd op een toevallige week werken ze echter een stuk minder, ongeveer 39 uren.

4 Deze manier van registreren vat zowel de weken waarin omwille van één of meerdere verlof- of ziekteperioden minder gewerkt wordt, als de toevallig drukke periodes waarin meer dan gewoonlijk gewerkt wordt. Op die manier geeft de ‘geregistreerde arbeidsduur’ op geaggregeerd niveau een beeld van een doorsnee werkweek. Bij de registratie van arbeid in dagboekjes hanteerden we een heel ruim arbeidsbegrip dat zowel de betaalde arbeid buitenshuis als thuis omvat, zowel betaalde overuren als werk in functie van het beroep zonder vergoeding van overuren, de hulp bij het werk van de partner, de verplaatsingen tijdens het werk, het werk voor eventuele bij-jobs, kleine betaalde karweitjes, de wachttijd op of tijdens het werk, de tijd die doorgebracht wordt op het werk voor en na het werk en de eventuele koffiepauzes. Verder werd in de werktijd ook de tijd die besteed wordt aan solliciteren meegerekend, het nakijken van job-advertenties en het bezoek aan RVA, VDAB, PWA, vakbond en dergelijke. Het woon-werkverkeer is niet in de werktijd inbegrepen.

Vrouwen werken gemiddeld minder lang dan mannen, naar eigen zeggen gemiddeld ongeveer 34 uren. In hun dagboekjes registreren ze echter maar net 30 uren per week. Opvallend is dat de geregistreerde arbeidsduur eerder iets lager ligt bij hoger geschoolde mannen, terwijl de opgegeven arbeidsduur hoger ligt. Dit is wellicht een gevolg van een sociaal wenselijke antwoordrespons bij de hogeropgeleiden. Bij vrouwen is de trend duidelijker: de arbeidstijd stijgt met het opleidingsniveau. De geregistreerde arbeidstijd vertoont bij mannen een dalende trend naarmate men ouder wordt, wat niet zo duidelijk blijkt uit de opgegeven arbeidstijd. Vrouwen daarentegen werken manifest meer in de middelbare leeftijdsklasse tussen 25 en 49 jaar.

In tabel 22.2 zetten we de 'geregistreerde arbeidsduur' en de 'opgegeven arbeidsduur' naast de wekelijkse 'contractuele arbeidsduur'. De berekening van de gemiddelde 'contractuele arbeidsduur' wordt uiteraard enkel uitgevoerd voor werkenden met een arbeidscontract, en sluit dus onder meer zelfstandigen en werkenden zonder arbeidscontract uit. Om de vergelijking in tabel 22.2 zuiver te maken, worden ook de 'geregistreerde arbeidsduur' en de 'opgegeven arbeidsduur' enkel berekend voor de respondenten met een arbeidscontract.

Tabel 22.2

Geregistreerde, opgegeven en contractuele arbeidsduur bij de werkenden met een arbeidscontract naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (18-64 jaar, exclusief studenten) (Vlaanderen; 1999)

	Mannen			Vrouwen		
	Geregistreerde arbeidsduur (contractuelen)	Opgegeven arbeidsduur (contractuelen)	Contractuele arbeidsduur (contractuelen)	Geregistreerde arbeidsduur (contractuelen)	Opgegeven arbeidsduur (contractuelen)	Contractuele arbeidsduur (contractuelen)
<i>Leeftijd</i>	<i>n=391</i>	<i>n=411</i>	<i>n=396</i>	<i>n=290</i>	<i>n=305</i>	<i>n=301</i>
18-24 jaar	38:56	39:59	36:22	28:47	33:24	31:14
25-49 jaar	37:07	41:26	36:58	28:47	32:20	29:12
50-64 jaar	34:14	39:34	35:28	27:28	29:02	25:51
Totaal	36:43	41:00	36:40	28:38	32:02	29:01
<i>Onderwijsniveau</i>	<i>n=375</i>	<i>n=394</i>	<i>n=381</i>	<i>n=279</i>	<i>n=294</i>	<i>n=290</i>
Laaggeschoold	37:27	39:46	37:29	24:41	28:12	26:17
Middengeschoold	36:20	40:21	37:16	27:53	30:58	29:19
Hooggeschoold	37:05	43:39	35:20	32:36	35:33	30:39
Totaal	36:57	41:11	36:45	28:46	31:52	29:00

Bron: VUB TOR'99

Bij vergelijking van tabellen 22.1 en 22.2 valt onmiddellijk op dat de selectie voor werkenden met een arbeidscontract aanleiding geeft tot een gemiddeld lagere werktijd. Dit is uiteraard te wijten aan de hogere werktijden bij zelfstandigen. Voor de rest volgen de

arbeidstijden van diegenen met een arbeidscontract in grote mate de eerder beschreven trends, al zien we bij de vrouwen met een arbeidscontract wel een licht dalende trend in de arbeidstijd naarmate men ouder wordt. De drukke vrouwen van middelbare leeftijd (zie tabel 22.1) zijn vooral zelfstandigen zonder arbeidscontract.

Tabel 22.3 bevat de arbeidstijden voor 1988. We beschikken niet over tijdsbudgetgegevens voor de totale onderzoekspopulatie van 18 tot 64 jaar, dus vermelden we geen 'geregistreerde arbeidsduur'. We maken in tabel 22.3 ook een onderscheid tussen de 'opgegeven arbeidsduur' voor alle werkenden (vergelijkbaar met tabel 22.1) en die voor 'contractuelen' (dit zijn diegenen met een arbeidscontract, vergelijkbaar met tabel 22.2).

Tabel 22.3

Opgegeven en contractuele arbeidsduur bij de werkende bevolking naar geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (18-64 jaar, exclusief studenten) (Vlaanderen; 1988)

	Mannen			Vrouwen		
	Opgegeven arbeidsduur (alle werkenden)	Opgegeven arbeidsduur (contractuelen)	Contractuele arbeidsduur (contractuelen)	Opgegeven arbeidsduur (alle werkenden)	Opgegeven arbeidsduur (contractuelen)	Contractuele arbeidsduur (contractuelen)
<i>Leeftijd</i>	<i>n=472</i>	<i>n=386</i>	<i>n=363</i>	<i>n=308</i>	<i>n=262</i>	<i>n=243</i>
18-24 jaar	44:14	40:37	38:09	35:54	35:10	34:59
25-49 jaar	42:53	39:47	37:14	35:02	32:04	31:04
50-64 jaar	43:41	40:20	37:19	34:12	32:41	31:48
Totaal	43:10	39:59	37:21	35:03	32:40	31:49
<i>Onderwijsniveau</i>	<i>n=468</i>	<i>n=382</i>	<i>n=361</i>	<i>n=308</i>	<i>n=261</i>	<i>n=242</i>
Laaggeschoold	44:04	39:55	38:20	35:46	31:44	31:05
Middengeschoold	42:00	39:23	37:38	36:19	34:02	33:46
Hooggeschoold	43:17	40:35	35:31	32:59	31:55	30:14
Totaal	43:08	39:55	37:20	35:04	32:41	31:50

Bron: VUB TOR'88

In 1988 geven vooral de jongere mannen en de lager geschoolde mannen lange werktijden op. Ook bij de vrouwen werd in 1988 het meest gewerkt in de laagste leeftijdsklasse en het zijn de vrouwen met een diploma secundair onderwijs die lange uren werken.

Belangrijker echter dan de fluctuaties naar leeftijd en opleidingsniveau, zijn de verschillen tussen de vergelijkbare gegevens uit 1988 (tabel 22.3) en die uit 1999 (tabel 22.1 en 22.2). Hierbij stellen we vast dat de 'opgegeven arbeidsduur' bij de mannen in het algemeen licht is toegenomen. De jongeren en ouderen werken iets minder lang in 1999 dan in 1988, maar de grote groep van mannen tussen 25 en 49 jaar werkt gemiddeld langer. We zien dezelfde

trend als we enkel de mannen beschouwen met een arbeidscontract, in het algemeen is de toename van de arbeidstijd zelfs meer uitgesproken bij de contractuelen. Dit is opmerkelijk, vermits de 'contractuele arbeidsduur' gemiddeld daalt tussen 1988 en 1999, al is die daling van de 'contractuele arbeidsduur' eerder beperkt voor de drukke leeftijdsklasse tussen 25 en 49 jaar. De arbeidstijd van laaggeschoolde mannen is in het algemeen afgenomen tussen 1988 en 1999, die van hoger geschoolde mannen is daarentegen gevoelig gestegen.

De arbeidstijd van werkende vrouwen is in het algemeen afgenomen tussen 1988 en 1999. Alle leeftijdscategorieën werken minder lang, zij het dat de vrouwen in de drukke leeftijd van 25 tot 49 jaar het minst profiteren van die arbeidstijddaling. Bij de contractuelen is de arbeidstijd van vrouwen van middelbare leeftijd zelfs lichtjes gestegen, ondanks het feit dat de 'contractuele arbeidsduur' van vrouwen in het algemeen gevoelig gedaald is door onder meer de substantiële toename van deeltijdwerk bij vrouwen (zie verder). Net als bij de mannen, stellen we vast dat de hooggeschoolde vrouwen niet profiteren van de daling van de arbeidstijd. De arbeidstijd van hooggeschoolde vrouwen is sterk toegenomen. Vrouwen die hoogstens een diploma van het lager of hoger secundair onderwijs haalden, werken in 1999 daarentegen minder lang dan in de jaren '80.

3 *De combinatie arbeid en gezin*

Hoewel de 'contractuele arbeidsduur' van vrouwen in de loop van de jaren '90 veel meer daalde dan bij mannen, is de 'opgegeven arbeidsduur' van vrouwen met nog geen uur afgenomen. De contractuele arbeidstijddaling bij vrouwen is vooral een gevolg van de toename van deeltijdwerk bij vrouwen. Consistent met de officiële statistieken vinden we in onze enquête-gegevens een toename van het deeltijdwerk bij vrouwen. In 1988 werkte 30,3% van de werkende vrouwen deeltijds, in 1999 was dat opgelopen tot 46,3%. Bij de mannen is het deeltijdwerk nauwelijks toegenomen tussen 1988 en 1999: van 2,8% naar 4,1%. De stijging van het deeltijdwerk bij vrouwen heeft wellicht veel te maken met de problematiek van het combineren van gezinszorg en loonarbeid, een zorg die vooral vrouwen en nauwelijks mannen op zich nemen. Het zijn bijgevolg nog altijd de vrouwen die hun loonarbeid aanpassen aan de gezinslast (Glorieux, Koelet & Moens, 2001; Glorieux & Vandeweyer, 2002). Dat blijkt ook duidelijk uit tabel 22.4, waar we de loonarbeid van voltijds werkende mannen en voltijds en deeltijds werkende vrouwen afzetten tegenover hun gezinsarbeid. Tabel 22.4 is gebaseerd op de dagboekgegevens van 1988 en 1999 en laat dus enkel een vergelijking voor de 20-tot 40-jarigen toe.

Tabel 22.4

Evolutie van de tijdsbesteding per week bij de 20- tot 40-jarige bevolking naar geslacht en arbeidsregime (Vlaanderen; 1988-1999)

		Loonarbeid	Huishoudelijk werk	Kinderzorg & opvoeding	Totaal
Voltijds werkende man	1988	41:51	11:56	2:19	56:06
	1999	42:07	10:55	3:03	56:06
	1988-1999	+0:16	-1:01	+0:44	+0:00
Voltijds werkende vrouw	1988	33:58	19:42	2:45	56:25
	1999	37:37	17:13	4:55	59:46
	1988-1999	+3:39	-2:29	+2:10	+3:21
Deeltijds werkende vrouw	1988	28:37	19:51	5:40	54:08
	1999	22:10	26:24	8:08	56:44
	1988-1999	-6:27	+6:33	+2:28	+2:36

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

Bij mannen tussen 20 en 40 jaar neemt de 'geregistreerde arbeidsduur' (loonarbeid) – consistent met de gegevens uit de vorige paragraaf – lichtjes toe tussen 1988 en 1999, maar dat wordt gecompenseerd door een lichte daling van de gezinsarbeid. Bij voltijds werkende vrouwen zien we een substantiële stijging van de arbeidstijd buitenshuis, die niet gecompenseerd wordt door een reële daling van de gezinsarbeid. Deeltijds werkende vrouwen presteren wel minder uren voor hun job in 1999 dan in 1988. Een deeltijdse job is meer dan vroeger halftijds werk geworden, maar deze daling in arbeidstijd buitenshuis wordt ruim gecompenseerd door veel meer gezinsarbeid. In het algemeen blijkt dat de arbeidslast van vrouwen tussen 20 en 40 jaar gestegen is in het laatste decennium van de vorige eeuw, terwijl de arbeidslast van mannen van dezelfde leeftijd stabiel bleef. In de volgende paragraaf bekijken we in welke mate deeltijdwerk in het algemeen ook in toenemende mate opgenomen wordt door vrouwen met een zware gezinslast.

4 Welke vrouwen werken deeltijds?

Uit de vorige paragraaf bleek reeds dat deeltijdwerk overwegend een vrouwenzaak is. Bovendien is het percentage deeltijds werkende vrouwen toegenomen met 16 procentpunten in vergelijking met 1988. Uit tabel 22.5 blijkt dat deze toename zich voordoet bij alle leeftijdscategoriën, opleidingsniveaus en in alle onderscheiden gezinssituaties. De stijging van het deeltijdwerk is echter relatief minder groot bij vrouwen die samenwonen zonder kinderen, vrouwen met jonge kinderen en hooggeschoolde vrouwen. De toename van deeltijd-

werk is het meest uitgesproken bij de leeftijdsklasse 50-64 jaar. De sterkste stijging doet zich met andere woorden niet voor bij vrouwen in de 'drukke leeftijd' (25-49). Het zijn ook niet de vrouwen met jonge kinderen die de afgelopen jaren meer dan andere vrouwen overgingen tot deeltijds werken. De sterkste stijging doet zich voor bij vrouwen met kinderen ouder dan 7 jaar. Ook bij alleenstaande vrouwen en zij die nog bij hun ouders inwonen doet zich een sterke stijging van het aantal deeltijds werkenden voor.

Tabel 22.5

Evolutie van het aandeel deeltijdarbeid bij de vrouwen met een arbeidscontract naar leeftijd, onderwijsniveau, aantal kinderen, leeftijd van het jongste kind en gezinssituatie (21-64 jaar) (Vlaanderen; 1988-1999)

	1988 (%)	1999 (%)	1988-1999 (ppn)
Leeftijd			
21-24 jaar	22,7	39,1	+16,4
25-49 jaar	34,0	45,6	+11,6
50-64 jaar	18,8	56,3	+37,5
Onderwijsniveau			
Laaggeschoold	37,8	63,0	+25,2
Middengeschoold	26,0	47,2	+21,2
Hooggeschoold	27,8	33,0	+5,2
Aantal kinderen			
Geen kinderen	16,5	28,0	+11,5
1 inwonend kind	37,5	48,8	+11,3
2 of meer inwonende kinderen	43,5	59,8	+16,3
Leeftijd jongste kind			
Geen kinderen	16,2	28,4	+12,2
Jongste jonger dan 7 jaar	46,3	53,1	+6,8
Jongste ouder dan 7 jaar	35,4	55,3	+19,9
Gezinssituatie			
Inwonend ouders of alleen	10,2	28,6	+18,4
Met partner zonder kinderen	23,5	26,8	+3,3
Met partner en kinderen	42,2	55,7	+13,5
Totaal	30,3	46,3	+16,0

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

Hoewel het duidelijk is dat vooral laaggeschoolde vrouwen en vrouwen met kinderen deeltijds werken, is het opvallend dat vrouwen met jonge kinderen en vrouwen in de drukke leeftijd (25-49) tot de zwakke stijgers behoren wat betreft deeltijds werken. Deeltijdwerk lijkt in vergelijking met 1988 in 1999 meer een zaak geworden te zijn van oudere werknemers en laaggeschoolden. In het algemeen lijkt de toename van deeltijdwerk bij vrouwen de afgelo-

pen jaren relatief minder gemotiveerd door strategieën om het beroeps- en privé-leven op elkaar af te stemmen.

De toename van het deeltijdwerk (alhoewel bij mannen in heel beperkte mate) wordt soms als indicator gezien voor de verspreiding van atypische arbeidstijden. In de volgende paragrafen bekijken we meer in detail in welke mate de arbeidstijden ontregeld zijn in Vlaanderen.

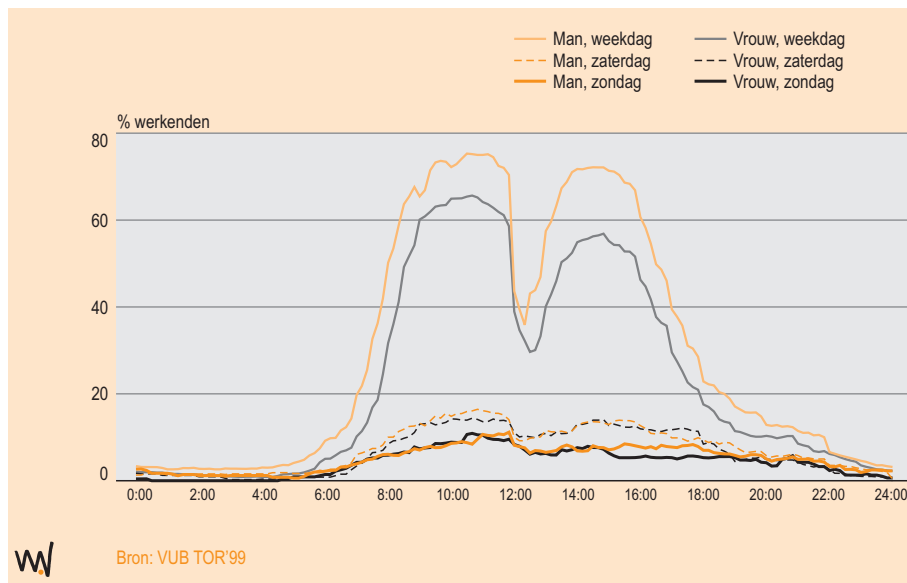
5 Werken op vaste tijden?

Ondanks de algemene stelling dat mensen meer dan vroeger op afwijkende tijden werken, blijkt uit de tijdsbudgetgegevens dat het arbeidsritme van de werkenden een sterk collectief karakter heeft. In figuur 22.1 wordt de timing van het werk grafisch weergegeven voor alle werkenden die in de registratiweek minstens één uur werkten. Het betreft hier zowel het werk op de werkplaats als het werk dat thuis in functie van de job wordt uitgevoerd (zie voetnoot 3). Op een gewone weekdag duurt het tot 6u30 vooraleer nog maar 10% van de mannelijke werkenden aan de slag is, bij de vrouwen moeten we hiervoor tot 7u00 wachten. Figuur 22.1 geeft aan dat het werk van het overgrote deel van de Vlaamse mannen gebeurt op weekdagen tussen 8u00 en 12u00 en 13u30 en 16u30. In die tijdsperiodes is telkens minstens de helft van de werkende mannen aan de slag. Minstens de helft van de werkende vrouwen werkt op weekdagen tussen 8u40 en 12u00 en 13u30 en 16u00. Slechts een heel klein aandeel van de werkende bevolking is in de avonduren nog aan het werk of neemt werk mee naar huis. Om 20u00 's avonds is nog slechts 13% van de mannelijke werkende bevolking aan het werk op een doorsnee weekdag, bij vrouwen is dat exact 10%. Om middernacht is 3% van de werkende mannen en 2% van de werkende vrouwen actief. De 24-uren samenleving is sciencefiction in Vlaanderen.

Ook weekendwerk is echt uitzonderlijk. Het percentage werkende Vlamingen op zaterdag en zondag is miniem en schommelt rond de 10%. Er zijn ongeveer evenveel mannelijke als vrouwelijke weekendwerkers.

Figuur 22.1

Aandeel werkende mannen en vrouwen op een weekdag, zaterdag en zondag (Vlaanderen; 1999)

Alles wijst er dus op dat Vlamingen werken op vaste tijden. In de volgende paragraaf gaan we toch nog na of de werktijden anno 1999 in vergelijking met 1988 flexibeler geworden zijn.

6 *Naar een flexibel arbeidsbestel?*

De vragenlijsten bij TOR'88 en TOR'99 bevatten een aantal identieke vragen naar de uurroosters en de arbeidstijdsregimes van de werkende respondenten. Dit laat ons toe een aantal evoluties in kaart te brengen.

In tabel 22.6 worden de proporties werkenden weergegeven die bijna uitsluitend dagwerk verrichten, die regelmatig tot altijd avondwerk verrichten en die regelmatig tot altijd nachtwerk verrichten.⁵

⁵ Dagwerk wordt gedefinieerd als werk tussen 6u00 en 19u00, avondwerk als werk tussen 19u00 en 22u00 en nachtwerk als werk tussen 22u00 en 6u00.

Tabel 22.6

Evolutie van het aandeel werkenden dat werkt op afwijkende tijden (21-69 jaar) (Vlaanderen; 1988-1999)

	1988 (%)	1999 (%)
Enkel dagwerk en af en toe tot nooit avond/nachtwerk	62,6	66,4
Regelmatig tot altijd avondwerk	35,7	25,2
Regelmatig tot altijd nachtwerk	15,7	11,0

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

Uit tabel 22.6 kunnen we zeker niet afleiden dat het werk op afwijkende tijdstippen is toegenomen. Het tegendeel lijkt eerder waar: in 1988 verrichtte 36% van de werkenden regelmatig avondwerk, in 1999 werkt 'slechts' 25% van de werkenden regelmatig of altijd 's avonds. Het percentage dat regelmatig 's nachts werkt, is ook licht afgenomen van 16% naar 11%.⁶

Tabel 22.7

Evolutie van het aandeel werkenden dat op zaterdag werkt (21-69 jaar) (Vlaanderen; 1988-1999)

Aantal gewerkte zaterdagen per jaar	1988 (n=789) (%)	1999 (n=826) (%)
Geen	47,0	50,5
1-11	18,1	17,7
12-26	12,9	15,5
>26	22,0	16,3

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

Tabel 22.8

Evolutie van het aandeel werkenden dat op zondag werkt (21-69 jaar) (Vlaanderen; 1988-1999)

Aantal gewerkte zondagen per jaar	1988 (n=795) (%)	1999 (n=821) (%)
Geen	67,7	69,1
1-11	15,8	13,1
12 of meer	16,5	17,8

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

6 Het feit dat 11% van de respondenten stelt dat ze regelmatig tot altijd 's nachts werken, terwijl op een doorsnee weekdag slechts 2% van de vrouwen en 3% van de mannen actief is om middernacht (zie figuur 1), is niet noodzakelijk contradictorisch of toe te schrijven aan overdrijving vanwege de respondenten. Nachtwerk impliceert immers niet noodzakelijk werken om middernacht. Bovendien hebben de cijfers in figuur 1 betrekking op een doorsnee weekdag, zaterdag of zondag, terwijl niet iedereen die regelmatig nachtwerk verricht op een toevallige nacht daadwerkelijk aan het werken is.

We vonden in onze enquêtes ook geen indicaties dat Vlamingen het afgelopen decennium meer tijdens het weekend zijn gaan werken. Uit tabellen 22.7 en 22.8 blijkt omgekeerd dat er eerder iets meer werkenden zijn die niet op zaterdag en zondag werken. Er zijn ook minder mensen die heel geregeld op zaterdag werken, de proportie frequente zondagswerkers daarentegen is lichtjes gestegen.

Werkenden in 1988 werkten gemiddeld 13,9 zaterdagen, in 1999 was dat 11,2 zaterdagen. De respondenten die minstens één zaterdag per jaar werken, werkten in 1988 gemiddeld 26,2 zaterdagen per jaar. In 1999 was dit gemiddeld 22,7 zaterdagen per jaar. Onze gegevens wijzen dus eerder op een afname van het zaterdagwerk. Ook het zondagwerk heeft zich niet meer verspreid tussen 1988 en 1999, er is eerder sprake van een stabilisering. In 1988 werkten men gemiddeld 6,6 zondagen per jaar, in 1999 was dit 6,1 zondagen. De respondenten die minstens één zondag per jaar werken, werkten in 1988 gemiddeld 20,5 zondagen per jaar. In 1999 was dit gemiddeld 19,6 zondagen per jaar.

De tendens naar werken op afwijkende tijdstippen blijkt ook niet als we de uurregelingen vergelijken van werkenden in 1988 en 1999. De vragen met betrekking tot de uurroosters werden enkel gesteld voor contractuelen in 1988, in tabel 22.9 vergelijken we dan ook enkel de contractuelen voor beide meetmomenten.

Tabel 22.9

Evolutie van de uurregelingen bij de werkende bevolking met een arbeidscontract (21-69 jaar)
(Vlaanderen; 1988-1999)

	1988 (n=675) (%)	1999 (n=735) (%)
Werkt altijd op zelfde tijdstippen / gewone uurregeling	73,9	76,3
Twee ploegenstelsel	8,4	6,1
Semi-continu ploegenstelsel	4,3	2,6
Volcontinu ploegenstelsel	2,7	1,4
Oproepcontract	0,9	0,5
Periode werken afgewisseld met perioden niet-werken	1,8	2,3
Zonder uurregeling / wisselende uren	5,8	10,1
Andere	2,4	1,5

Bron: VUB TOR'88 en TOR'99

We zien een lichte toename van contractuelen die op vaste tijdstippen in een gewone uurregeling werken en een manifeste afname van ploegenarbeid (van 15,4% in 1988 naar 10,1% in

1999). Alleen de duidelijke toename van werknemers zonder uurregeling zou kunnen wijzen op een flexibiliseringstendens. Het betreft hier echter vooral hooggeschoolden met veel tijdsautonomie, die wel veel uren presteren, maar op tijdstippen die ze zelf kunnen kiezen.

7 *Besluit*

Ondanks een lichte daling van de contractuele arbeidstijd tussen 1988 en 1999 zien we in het algemeen bij mannen een lichte stijging van de (naar eigen zeggen) reële werktijd. Bij vrouwen is de daling van de contractuele arbeidstijd nog meer uitgesproken – onder meer als gevolg van de toename van deeltijdwerk – al blijft de daling van de reële arbeidstijd ook bij hen eerder beperkt. Het feit dat de reële arbeidstijd en de contractuele arbeidstijd zowel bij mannen als bij vrouwen verder uit elkaar lopen, kan wijzen op een toename van het overwerk en de tijdsdruk op het werk. Deze toename geldt echter niet voor alle categorieën in dezelfde mate. Terwijl in het algemeen de werktijd gedaald is bij jongeren en ouderen is de werktijd in de drukke leeftijd – tussen 25 en 49 jaar – relatief stabiel gebleven (bij vrouwen) of zelfs gestegen (bij mannen). Deze gegevens suggereren dat het afgelopen decennium het drukke leven nog meer geconcentreerd wordt in de middelbare leeftijd. Jongeren blijven langer op school en als ze werken doen ze minder werkuren dan vroeger, de activiteitsgraad van ouderen neemt verder af en zij die blijven werken doen het minder lang. Het is opmerkelijk dat het deeltijdwerk zich sneller verspreidt bij oudere vrouwen dan bij vrouwen van middelbare leeftijd. De laaggeschoolden werken minder lang dan vroeger, de hooggeschoolden werken langer. De toenemende klacht over tijdsdruk komt wellicht vooral van hooggeschoolde werkenden in de middelbare leeftijd (en terwijl zij praten over onthaasten, brengen de laaggeschoolden dit in de praktijk). Anderzijds geeft de vergelijking van tijdsbudgetgegevens en survey-data ook aan dat we voorzichtig moeten zijn bij de interpretatie van de arbeidstijden die respondenten opgeven. Er zijn immers duidelijk indicaties dat vooral hogergeschoolden de neiging hebben hun werktijd te overdrijven. Vermits we onze vergelijking tussen 1988 en 1999 niet kunnen baseren op tijdsbudgetgegevens, maar op zelfrapportering, zou stijgende werkdruk van hooggeschoolden ook voor deel retoriek kunnen zijn.

Het algemene discours met betrekking tot de toenemende flexibilisering van de arbeidstijden lijkt in ieder geval fel overdreven. Uit onze gegevens blijkt niet dat de arbeid op atypische tijden is toegenomen tijdens het laatste decennium. Over het algemeen werken Vlamingen collectief op weekdays tussen 8 uur 's morgens en 16u30 's avonds. Avondwerk, nachtwerk en weekendwerk waren en blijven nog steeds uitzonderlijk.

